

ANNA TZOYMA

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ

από τη βεβαιότητα στην υποψία

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	1
<i>Η ΒΕΒΑΙΟΤΗΤΑ</i>	9
<i>Ελληνική αρχαιότητα: ἐν ἀρχῇ</i>	15
<i>Φίλων ο Αλεξανδρεύς (~ 13 π.Χ.-54 μ.Χ.): ο εισηγητής</i>	36
<i>Ωριγένης (185-254): ο θεμελιωτής</i>	37
<i>Σχολαστικοί: οι επεξεργαστές</i>	39
<i>Ανγουστίνος (354-430): ο υπαρξιστής</i>	40
<i>Μεταρρυθμιση: βεβαιότητα – αλλά όχι ακριβώς</i>	45
<i>Διαφωτισμός: σε πείσμα της μαθηματικής λογικής</i>	46
<i>Johann Martin Chladenius (1710-1759): ο μοντέρονος</i>	47
<i>Friedrich Schleiermacher (1768-1834):</i> <i>η αρχή της παρανόησης και η «ενορατική» τακτική</i>	66

Η ΥΠΟΨΙΑ	81
Δομισμός: η αρχή του τέλους της βεβαιότητας	88
Υπερβατική φαινομενολογία	101
<i>Edmund Husserl (1859-1938): οι καθολικές ουσίες</i> <i>της συνείδησης</i>	101
Δογοκρατούμενες θεωρίες	106
<i>Roman Ingarden: η αρχή της απροσδιοριστίας</i>	106
<i>E. D. Hirsch jr: ο τύπος και το δείγμα</i>	111
<i>Η Σχολή της Γενεύης: η ερμηνευτική της εν-συναίσθησης</i>	116
<i>Wolfgang Iser: ο υπονοούμενος αναγνώστης</i>	119
Ιστορική ή ερμηνευτική φαινομενολογία	130
<i>Martin Heidegger (1889-1976): η ιστορικότητα</i> <i>της κατανόησης</i>	130
Ιστοριοκρατούμενες θεωρίες	140
<i>Hans-Georg Gadamer (1900-2002): η παγκοσμιότητα</i> <i>της ερμηνευτικής</i>	140
<i>Stanley Fish: οι ερμηνευτικές κοινότητες</i>	162
<i>Jonathan Culler: τα πρωτόκολλα αναγνωσιμότητας</i>	169
Επιλεγμένη βιβλιογραφία	175
Ευρετήριο ονομάτων	191
Ευρετήριο εννοιών	195

Όλες οι θεωρίες της λογοτεχνίας ασχολούνται με το νόημα των λογοτεχνικών κειμένων. Όλη την ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας θα μπορούσαμε να τη διακρίνουμε ανάλογα με το πού οι θεωρίες τοποθετούν το νόημα, σε ποιον δηλαδή φορέα του επικοινωνιακού μοντέλου (Jakobson) το αποδίδουν: στο συγγραφέα, στα συμφραζόμενα, στο ίδιο το κείμενο, στον αναγνώστη. Την ίδια κατανομή ακολουθεί και το μοντέλο που προτείνει ο Abrams το 1953: καλλιτέχνης, κόσμος, έργο, κοινό.¹

Η χωροθεσία αυτή του νοήματος ανιχνεύεται ήδη στις τρεις σημασίες του ρήματος *έρμηνεύειν* (εκφράζω, εξηγώ, μεταφράζω) οι οποίες, όπως είδαμε, συνενώθηκαν για πρώτη φορά ως ολοκληρωμένη διαδικασία στην ερμηνευτική των χρησμών.

Για δεύτερη φορά στην ιστορία της ερμηνευτικής οι θέσεις του νοήματος θα οριστικοποιηθούν το 1723 στη συστηματο-

1. Βλ. ABRAMS M. H., *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*, Norton, New York [1953], 1958 [= *Ο Καθρέφτης και το Φως. Ρομαντική θεωρία και κριτική παράδοση*, μτφρ. Άρης Μπερλής, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2002].

ποίηση της τυπολογίας που επιχειρεί ο Rambach στο έργο του *Institutiones hermeneuticae sacrae*. Η συστηματοποίηση αυτή, που θα μείνει στο εξής γνωστή ως ο πρώτος ερμηνευτικός κύκλος (*Trivium*), παραθέτει τρεις κινήσεις νοηματοδότησης των κειμένων: *subtilitas intelligendi*, *subtilitas explicandi* και *subtilitas applicandi* και προϋποθέτει την ενότητά τους στην ερμηνευτική διαδικασία.

Με την οριστική, ωστόσο, εγκατάλειψη των τυπολογιών τον 19ο αιώνα και το πέραςμα στη φιλοσοφία της ερμηνείας και στη σύσταση ερμηνευτικών μεθόδων η λειτουργία του κύκλου θα διαταραχθεί, αφού δεν είναι πλέον εφικτό να προσδιοριστεί και να περιγραφεί η ενωτική κίνηση των τριών μερών του, όπως συνέβαινε με τις ερμηνευτικές τυπολογίες.

Όπως είδαμε η ερμηνευτική του Schleiermacher θα στηριχτεί στη συνεργασία κατανόησης – εξήγησης (το μέρος μέσα από το όλον και αντιστρόφως) παρασιωπώντας τη σχέση της κατανόησης με την αναγνωστική ανταπόκριση (*subtilitas applicandi*): ο ερμηνευτής, σύμφωνα με την αρχή του *Besser-verstehen*, οφείλει όλο και καλύτερα να προσεγγίζει το νόημα του συγγραφέα παραμερίζοντας τη δική του ιστορικότητα στην κατανόησή του. Το ίδιο, και με τρόπο οξύτερο, θα συμβεί και αργότερα, με τον ιστορικό θετικισμό, αφού το ιδεώδες της αντικειμενικότητας της ιστορικής γνώσης που τον χαρακτηρίζει είναι εξ ορισμού ασύμβατο με την υποκειμενικότητα της προσλαμβάνουσας διαδικασίας, άρα και με τη *subtilitas*

applicandi. Πιστεύω πως αυτή ακριβώς η αρχή της διάκρισης του υποκειμένου από το αντικείμενο της έρευνας, που εισάγει στη θεωρία της επιστήμης ο θετικισμός, και η ισχυροποίηση της στο γύρισμα του 20ού αιώνα με τις φορμαλιστικές και δομικές θεωρίες, ευθύνεται για την αλλαγή και τη διάσπαση της λειτουργίας του κύκλου με την οποία ο τελευταίος πέρασε στην επιστημολογία του 20ού αιώνα.

Στο εξής ο ερμηνευτικός κύκλος θα χαρακτηριστεί από επιμερισμό των ερμηνευτικών προσεγγίσεων: οι τρεις λειτουργίες του από κατηγορίες της γνώσης (όπως λειτουργούσαν στο πλαίσιο των τυπολογιών) μετατρέπονται τώρα σε κατηγορίες ταξινόμησης της γνώσης και λειτουργούν αυτοτελώς.

Η *subtilitas intelligendi* θα καλύψει το φάσμα των μορφολογικών θεωριών που εγκαινιάζει το 1914 ο ρωσικός φορμαλισμός. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο κείμενο ως φορέα νοήματος. Έτσι, οι θεωρίες αυτές (φορμαλισμός, δομισμός, σημειωτική) εκλαμβάνουν το κείμενο ως *μνημείο*, ως γλωσσική και μεταγλωσσική κατασκευή και ενδιαφέρονται για τους μηχανισμούς που ρυθμίζουν τη νοηματική του λειτουργία. Το ερώτημα στο οποίο προσπαθούν να απαντήσουν είναι: *πώς λέει το κείμενο*.

Η *subtilitas explicandi* θα καλύψει το φάσμα των επεξηγηματικών-αιτιολογικών θεωριών που ασχολούνται είτε με το συγγραφέα είτε με τον ιστορικό περίγυρο ως φορείς του νοήματος. Έτσι, οι θεωρίες αυτές εκλαμβάνουν το κείμενο είτε

ως *μαρτυρία* (βιογραφισμός, ψυχολογισμός, ιστορικός θετικισμός, μαρξιστικές θεωρίες) είτε ως *σύμπτωμα* (ψυχαναλυτικές θεωρίες) και ενδιαφέρονται για τις αιτιακές σχέσεις που ορίζουν την παραγωγή του. Στηρίζοντας το μηχανισμό τους στην κατάδειξη της συγκεκριμένης αναγκαιότητας που το υπαγόρευσε και η οποία εγγράφεται στη δομή του, προωθούν τα θεωρητικά συμφραζόμενα πάνω στα οποία προβάλλεται η εξήγηση ως την απαραίτητη προϋπόθεση του νοήματος. Έτσι οι επεξηγηματικές θεωρίες δεν ενδιαφέρονται για τον τρόπο που ένα κείμενο λέει, αλλά για τον τρόπο με τον οποίο το πλέγμα των συμφραζομένων προσδιορίζει την εξήγηση αυτού που είναι λεγόμενο. Το ερώτημα στο οποίο οι θεωρίες αυτές προσπαθούν να απαντήσουν είναι: *γιατί λέει έτσι το κείμενο*.

Η *subtilitas applicandi* θα καλύψει το φάσμα των μεταφραστικών-επεμβατικών θεωριών που ενδιαφέρονται για τη φαινομενολογία της κατανόησης και για όσα την προσδιορίζουν. Επικεντρώνονται στο ρόλο του αναγνώστη ως φορέα του νοήματος και στους παράγοντες που δεσμεύουν την κατανόησή του. Οι θεωρίες αυτές διαμορφώνονται κάτω από την επίδραση της κβαντικής φυσικής και της φαινομενολογίας το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα. Εγκαινιάζονται ουσιαστικά το 1923 με τις παραδόσεις του Heidegger για την υπαρξιακή κατανόηση,² και στηρίζουν τον προβλη-

2. HEIDEGGER Martin, «Ontologie. Hermeneutik der Faktizität», *ό.π.*

ματισμό τους τόσο στη δομή του λογοτεχνικού κειμένου που προκαλεί τη νοηματική επέμβαση του αναγνώστη, όσο και στις πραγματολογικές παραμέτρους που ορίζουν τη διαδικασία της κατανόησης. Οι θεωρίες αυτές εκλαμβάνουν το κείμενο είτε ως *σημείο* (θεωρίες της πρόσληψης), είτε ως *ένανσμα*, ως *προσκλητήρια δομή* (*Appelstruktur*), που προκαλεί στον αναγνώστη είτε μια ερώτηση, είτε μια απάντηση (θεωρίες της αναγνωστικής ανταπόκρισης). Το ερώτημα στο οποίο προσπαθούν να απαντήσουν είναι: *από ποιον λέει το κείμενο*.

Όλα λοιπόν επαναλαμβάνονται: το *έρμηνεύειν* είναι *Trivium* και αυτό συνιστά μια ποιητική της ανάγνωσης (Abrams) που με τη σειρά της εγγράφεται στην ποιητική της επικοινωνίας (Jakobson). Αλλά η χωροθεσία του νοήματος συναρτάται, όπως είδαμε, με την έννοια της ιστορικότητας. Στις ταξινομικές κατηγορίες που προέκυψαν από το *Trivium* οι εγγραφές της ιστορικότητας διαφοροποιούνται, με αποτέλεσμα να διαφοροποιείται και όλη η γνωσιολογική προοπτική των θεωριών της κάθε κατηγορίας.

Στις θεωρίες που εκλαμβάνουν το κείμενο ως *μνημείο*, η ιστορικότητα αποβάλλεται και από τα δύο μεγέθη. Τόσο το κείμενο όσο και ο αναγνώστης θεωρούνται σταθερές ανιστορικές οντότητες.

Στις θεωρίες που εκλαμβάνουν το κείμενο ως *μαρτυρία*, η ιστορικότητα αφορά μόνον το κείμενο, ενώ ο αναγνώστης πα-

ραμένει μια οντότητα αντικειμενική, ανιστορική, χωρίς καμιά συμμετοχή στην απόδοση νοήματος.

Έτσι, μόνον οι αναγνωστικές θεωρίες ενθρονίζουν την ιστορική διάσταση τόσο του κειμένου όσο και του αναγνώστη. Το λογοτεχνικό κείμενο θεωρείται πλέον ως εγγράφον την ιστορικότητά του μέσα από τη γλώσσα και ως μεταβάλλον τη σημασία του μέσα από την ιστορικότητα του αναγνώστη.

Η ερμηνευτική ήταν άλλοτε ένα απλό σύστημα κανόνων και μια βεβαιότητα για τη σταθερότητα και μοναδικότητα του νοήματος· σήμερα είναι μια θεωρία της κατανόησης και ένας προβληματισμός για τη σχετικότητα του νοήματος. Ωστόσο, η ιστορικότητα της κατανόησης που αποτελεί σήμερα τη φιλοσοφική και επιστημολογική βάση των ερμηνευτικών θεωριών δεν είναι μια πρωτοτυπία του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα. Άλλοτε ρητά και άλλοτε άρρητα παρακολουθεί από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα όλη την πορεία της ερμηνευτικής ως το μοναδικό της διακύβευμα.

Το εγχείρημα της μελέτης αυτής είναι κριτικό. Στοχεύει να αναδείξει το καινούργιο μέσα στο παλιό, αυτή την αναστοχαστική κυκλικότητα της πορείας της ερμηνευτικής: η σχετικότητα του νοήματος των λογοτεχνικών κειμένων, που έγινε συνείδηση στα μέσα του τελευταίου αιώνα προκαλώντας τον κλωνισμό της βεβαιότητας και την πολυμορφία των ερμηνευτικών προσεγγίσεων, είναι κάτι που είχε τεθεί εξ αρχής.

Η **Άννα Τζούμα** είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Θεωρίας Λογοτεχνίας στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πίνακας εξώφύλλου:

IL PARMIGIANINO,

σπουδή της Παρθένου για τον πίνακα

Το δράμα του Αγίου Ιερώνυμου (περ. 1526-1527)

ISBN 960-375-862-0

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΕ/Ε 3862